

WŁODZIMIERZ MICH

*Wydawnictwa prasowe Związku Ziemian w Warszawie  
(1917–1923)*

---

Press publications of the Landowners' Union in Warsaw (1917–1923)

Powołany w 1916 roku Związek Ziemian w Warszawie był początkowo instytucją finansową, w krótkim czasie jednak został przekształcony w rodzaj związku zawodowego właścicieli i dzierżawców folwarków, broniący całokształtu ich interesów. Sprawne funkcjonowanie Związku i realizacja stojących przed nim zadań wymagało prowadzenia akcji prasowej, tak dla celów komunikowania wewnętrznego, jak i dla oddziaływania na opinię publiczną. Działalność ZZ w tym zakresie polegała na współpracy z wieloma mediami, a także na wydawaniu własnych periodyków i broszur. Prowadzono też stały monitoring mediów, by śledzić na bieżąco stanowisko opinii publicznej w ważnych dla ziemiaństwa kwestiach.

W ramach niniejszego artykułu zajmuję się jednym z tych zagadnień: wydawnictwami prasowymi ZZ. Celem jest określenie funkcji, jakie pełniły periodyki Związku i analiza ich zasadniczych cech, jak częstotliwość ukazywania się, układ graficzny i treść.

„ZIEMIANIN”

Na mocy swej ustawy Związek prowadzić miał akcję prasową. Początkowo chodziło o informowanie członków ZZ o pracy organizacji. Ogłoszenia miały być zamieszczane w „Kurierze Warszawskim” i „Gazecie Rolniczej” oraz w „organie urzędowym”<sup>1</sup>. W 1917 roku, gdy działalność ZZ uległa rozszerzeniu, powołano

---

<sup>1</sup> *Ustawa Związku Ziemian*, Warszawa 1916, s. 6.

organ prasowy ZZ, miesięcznik „Ziemiańin” (co wymagało wcześniejszego uzyskania koncesji). Pierwszy numer pisma, redagowanego przez Józefa Janotę Bzowskiego, datowany jest na maj 1917 roku. Inicjatorzy wychodzili z założenia, że zebrania członków nie są wystarczająco efektywnym kanałem komunikacji wewnętrznej. Dla funkcjonowania tak dużej organizacji, dla porozumiewania się członków, kształtowania ideologii ziemiańskiej niezbędne jest własne czasopismo. „Żywimy – pisała redakcja – nadzieję, że «Ziemiańin», oświetlając na swoich łamach różne przejawy zawodowej i społecznej pracy naszego ziemiaństwa, budząc inicjatywę i popierając wszelkie poczynania, dobro naszego rolnictwa mające na względzie, stanie się pismem, nieodzownym w każdym polskim dworze i wówczas tym skuteczniej przyczyni się do spełnienia tych zadań, jakie Związek Ziemiańin postawił sobie wobec ziemiaństwa dla dobra i pomyślności kraju”<sup>2</sup>.

„Ziemiańin” był pismem dwuszpaltowym, o zróżnicowanej w poszczególnych numerach objętości – na ogół liczył 44 strony, ale zdarzały się także numery o objętości poniżej 40 lub powyżej 50 stron. Stosowano druk czarno-biały; użyto jedynie kolorowego papieru na okładce (zielona) i w ogłoszeniach wydziału parcelacyjnego ZZ. Szata graficzna była uboga. Nie zamieszczano zdjęć, a rysunki tylko w niektórych reklamach. Układ treści został uporządkowany. Na początku numeru zamieszczano kilka długich artykułów, a w dalszej części krótsze teksty ułożone w działy tematyczne. W 1919 roku były to działy: „Ze Związku Ziemiańin”, „Z Towarzystw i Instytucji rolniczych i pokrewnych”, „Z Praktyki Rolniczej”, „Różne Wiadomości”, „Przegląd Piśmiennictwa”, „Nadesłane”, „Z rynków zbożowych i produktowych”.

Popyt na „Ziemiańin” nie odpowiadał zapewne założeniom władz organizacji. Świadczyć może o tym uchwała Zjazdu członków ZZ 29 listopada 1917 roku, stwierdzająca, że każdy z członków ZZ uważa się za prenumeratora „Ziemiańin” i zobowiązuje się wносить opłatę w terminie lub upoważnia ZZ do pobierania jej przez pocztę. Niezyczący sobie otrzymywać pisma mieli zgłaszać odmowę pisemnie pod adresem redakcji.<sup>3</sup> Stanowiło to niewątpliwie pewną formę nacisku, choć o tyle subtelna, że redakcja nie groziła publikowaniem listy rezygnujących.

Zachwianie pozycji ziemiaństwa w okresie odbudowy państwa zmusiło ZZ do stworzenia instancji prowadzącej działalność w zakresie *public relations*. Już podczas zjazdu prezesów Okręgowych Towarzystw Rolniczych i członków zarządów Oddziałów ZZ 20–21 stycznia 1919 roku postanowiono powołać przy ZZ Biuro Prasowe, „którego celem byłoby zwalczanie fałszywych wiadomości i opinii, szerzonych w prasie codziennej o ziemiańinach oraz podawanie do publicznej wiadomości tych wszystkich czynów obywatelskich, których ziemiaństwo polskie

<sup>2</sup> Słowo wstępne, „Ziemiańin”, z. 1 z V 1917, s. 1.

<sup>3</sup> Uchwały Ogólnego Zebrania Członków Filii Lubelskiej Związku Ziemiańin i ogólnego zebrania w Warszawie w dniu 26, 27 i 29 listopada 1917 roku, „Głos Lubelski”, nr 340 z 9 XII 1917, s. 3; Zjazd członków Związku Ziemiańin w Warszawie, „Ziemiańin”, z. 7 i 8 z XI i XII 1917, s. 30–31.

stale narodowi swemu nie szczędzi’’<sup>4</sup>. Biuro, zorganizowane przez dziennikarza, a zarazem jednego z twórców prasoznawstwa polskiego Stanisława Jarkowskiego,<sup>5</sup> działało od 1 sierpnia.<sup>6</sup> Świadomi konieczności oddziaływania na opinię publiczną przywódcy ZZ uważali jednak za konieczne podniesienie rangi tej agendy Związku. Ostatecznie więc, we wrześniu 1919 roku powołano Wydział Prasowy Związku, kierowany przez Jarkowskiego.

Zadaniem Wydziału było informowanie opinii publicznej o działalności i stanowisku ZZ, a zarazem zbieranie informacji o stosunku opinii publicznej do zagadnień interesujących Związek. Prowadził stały monitoring prasy, a także współpracował z wybranymi tytułami, dostarczając im informacje, a nawet gotowe artykuły. Wydział prowadził też działalność wydawniczą. Drukowano broszury i periodyki. Od połowy września 1919 roku wydawano raz na tydzień, a od połowy października 2 razy na tydzień, hektografowany „Biuletyn”. W razie potrzeby wydawano numery nadzwyczajne. „Biuletyn” rozsyłano do wszystkich dzienników warszawskich i większości prowincjonalnych oraz do czasopism poświęconych sprawom rolniczym i gospodarczym – w sumie do 45 pism. Egzemplarze otrzymywały też wydziały ZZ, instytucje reprezentowane w Radzie Naczelnej Organizacji Ziemiańskich, a w razie potrzeby niektórzy posłowie i kilkunastu wybitniejszych publicystów. Nakład „Biuletynu” wahał się od 60 do 100 egzemplarzy. Przeciętnie składał się z 3–6 stron ścisłego pisma maszynowego i poruszał od 3 do 5 spraw. Od 6 września 1919 roku do 31 grudnia 1920 roku wyszło 55 numerów (od nr 36 bez numeracji). W opinii władz ZZ co najmniej 36–50% informacji podanych w „Biuletynach” znalazło odzwierciedlenie w prasie (były przedrukowywane, cytowane lub wykorzystywane jako źródło informacji). Do grudnia 1920 roku dało to w sumie 2750 artykułów, wiadomości i notatek.<sup>7</sup>

Podstawą akcji prasowej Związku pozostawał jednak po odbudowie niepodległego państwa „Zemianin”. Zmalało natomiast, w tym zakresie, znaczenie „Gazety Rolniczej”. Było to wynikiem podziału funkcji między ZZ a Centralne Towarzystwo Rolnicze. Związek zajął się sprawami zawodowymi ziemian, podczas gdy Towarzystwo koncentrowało się nadal na kwestiach związanych z podnoszeniem kultury rolnej. W konsekwencji także ich organy prasowe podzieliły się zadaniami. „Zemianin” skoncentrował się na informowaniu opinii publicznej o stosunku ziemiaństwa do tak podstawowych zagadnień jak kwestia agrarna czy służbowa i informowaniu o wszelkich wydarzeniach w tych kwestiach. „Gazeta Rolnicza” traktowała je jedynie jako jeden z elementów

<sup>4</sup> *Zjazd prezesów Towarzystw Rolniczych Okręgowych oraz członków Zarządów Oddziałów Związku Ziemian w dniu 1 II 1919 roku*, „Zemianin”, z. 2 z II 1919, s. 19.

<sup>5</sup> Zob.: B. Golka, *Kształtowanie się wiedzy o prasie w Polsce XIX wieku*, PWN, Warszawa 1969, s. 13.

<sup>6</sup> *Związek Ziemian. Sprawozdanie z działalności w latach 1919/20*, Warszawa 1920, s. 19.

<sup>7</sup> *Ibid.*, s. 20.

kwestii rolnej, ograniczając się do krótszych wzmianek o publikacjach z tego zakresu.<sup>8</sup>

W tej sytuacji rosło znaczenie „Ziemianina”. Jego nakład także był coraz większy. Wynosił w 1917 roku 2 tys., w 1918 – 2,5 tys., w 1919 roku – 3 tys. Miesięczny cykl edycji pisma uniemożliwiał jednak nadal szybkie reagowanie na interesujące właścicieli folwarków wydarzenia, stąd akcja prasowa ZZ nie nadążała za nieustannie zmieniającą się rzeczywistością. Redakcja „Ziemianina”, w porozumieniu z Zarządem Głównym ZZ, wysunęła więc inicjatywę wydawania biuletynu („dodatku aktualnego”). Od kwietnia do lipca 1919 roku w przerwach między zeszytami „Ziemianina” edytowano, również w cyklu miesięcznym, „Kronikę Chwili” omawiającą ważne i aktualne ówczesnie kwestie. Pismo, redagowane tak jak „Ziemianin” przez J. J. Bzowskiego, prezentowało opinie Związku w intencji wpłynięcia na stanowisko „p. posłów w Sejmie, władz, prasy, instytucji społecznych i szerokich kół inteligencji, często mylnie informowanych o stosunkach ziemiańskich i w ogóle wiejskich”.<sup>9</sup> Pierwszy numer poświęcono sprawie służbowej.

#### „GŁOS ZIEMIAŃSKI”

Potrzeby informacyjne Związku nie mogły być zaspokojone przez rzadko wychodzące periodyki. Od początku 1920 roku planowano wydawać „Ziemianina” nie jako miesięcznik, ale trzy razy w miesiącu. Decydowało o tym przyspieszenie biegu wydarzeń w kraju, ożywienie działalności ZZ i wynikająca z tego konieczność zintensyfikowania komunikowania między centralą a członkami.<sup>10</sup> Zarząd Główny ZZ uważał przy tym, że pismo może być również organem RNOZ. Umieszczałoby wówczas jej komunikaty, a w zamian Rada ponosiłaby część kosztów utrzymania „Ziemianina” – Stecki szacował, że 1/6 kosztów planowanych na 200 tys. marek polskich.<sup>11</sup>

Ostatecznie, w styczniu 1920 roku miejsce „Ziemianina” zajął wydawany trzy razy w miesiącu (5, 15 i 25 każdego miesiąca) „Głos Ziemiański” będący – zgodnie z propozycją Steckiego – organem nie tylko ZZ, ale i RNOZ. Zakres jego zainteresowań rozszerzył się więc na sprawy ziemianstwa wszystkich dzielnic kraju. W pierwszym numerze (wyszedł z datą 5 stycznia 1920 roku) redakcja, na czele

<sup>8</sup> „Ziemianin”, „Gazeta Warszawska” (dalej: GW) nr 50 z 20 II 1919, s. 7; S. Jarkowski, *Przegląd prasy polskiej, poświęconej sprawom zawodowym i społecznym w zakresie rolnictwa oraz pokrewnych dziedzin gospodarstwa i przemysłu wiejskiego w dobie wojennej 1914–1919 (dokończenie)*, „Ziemianin”, z. 11 i 12 z XI i XII 1919, s. 23.

<sup>9</sup> S. Jarkowski, *Przegląd...*, „Ziemianin”, z. 11 i 12 z XI i XII 1919, s. 24; zob.: *Nasz dodatek aktualny*, „Ziemianin”, z. 4 z IV 1919, s. 39.

<sup>10</sup> *Od redakcji*, „Ziemianin”, z. 9–10 z IX–X 1919, s. 1.

<sup>11</sup> Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sg. 640, *Protokół posiedzenia Rady Naczelnej Organizacji Ziemiańskich w dniu 4 XII 1919 r.*, s. 382.

której podobnie jak w przypadku „Ziemianina” stał J. J. Bzowski – informując o reorganizacji wydawnictwa – stwierdziła, że wobec ożywienia działalności organizacji ziemiańskich „Głos” zaspokoić musi „potrzebę szerszej ekspansji myślowej tak w kierunku wewnętrznych dyrektyw postępowania oraz zogniskowania skoordynowanej opinii ogółu ziemiaństwa, jako grupy zawodowej, jako też i w wystąpieniach na zewnątrz, dających wyraz stosunku Związku do ogólnych potrzeb i interesów kraju oraz mających na celu urabianie w sprawach, ziemiaństwa się dotyczących, zdezorientowanej często opinii publicznej”.<sup>12</sup> Wyjaśniano przy tym, że nazwę pisma zmieniono, by wobec zbliżenia się pisma do typu tygodnika i perspektyw rozpowszechniania w całym kraju, zapobiec myleniu go z organem Centralnego Towarzystwa Gospodarczego w Poznaniu.

Układ treści odpowiadał funkcji pisma. Na czele zamieszczano artykuły omawiające istotne dla ziemian kwestie. Rubryka „Głosy Czytelników” czyniła z „Głosu Ziemiańskiego” platformę wymiany myśli w obrębie ziemiaństwa. Dział „Ze Związków Ziemian” informował o pracy ZZ i RNOZ, a dział „Z pokrewnych instytucji ziemiańskich i rolniczych” o pracy takich organizacji jak CTR. W rubryce „Zjazdy” pisano m.in. o Związku Zawodowym Robotników Rolnych, będącym ówczasie w centrum uwagi ziemian. „Głos” miał swego referenta sejmowego – obsługiwał on dział „Z Sejmu Ustawodawczego”. Funkcjonowały też działy „Wiadomości Urzędowe”, „Wiadomości Bieżące”, „Przegląd Piśmiennictwa i Prasy”, „Nadesłane”, „Z Ostatniej Chwili”, „Wiadomości Gospodarcze”. Pismo zamieszczało też reklamy. Na okładkach drukowano reklamy Oddziału Bankowego ZZ, Działu Pośrednictwa ZZ i kilku innych instytucji, a także firm i osób prywatnych. W środku, w niektórych numerach zamieszczano obwieszczenia urzędowe – ministerstwa skarbu czy rolnictwa. Reklamy na ogół pozbawione były elementów ikonicznych. Uwagę przyciągać miało zróżnicowane liternictwo. Rolę elementu ozdobnego pełniły obramowania. Ogłoszenia miały charakter czysto informacyjny; nie zawierały elementów perswazji.

Pismo miało format 22 na 29 cm. Drukowane było dwuszpaltowo, przy czym tytuły nad tekstami czy rubrykami zajmującymi całą kolumnę rozciągały się na obie szpalty. Zachowywano ciągłą numerację stron – w sumie wydrukowano 404 strony, a więc średnio nieco ponad 20 stron na numer. Nakład wynosił 3,5 tys. egz. W sumie wyszło 18 numerów – pierwszy datowany na 5 stycznia, a ostatni na 25 czerwca 1920 roku – choć twierdzono oficjalnie (w sprawozdaniach Związku), że ukazywał się do 1 lipca.

„Głos Ziemiański” uzyskał dobre opinie prasy prawicowej, co jednak wiązało się raczej z jej stosunkiem do ziemiaństwa i Związku, niż oceną poziomu pracy

---

<sup>12</sup> *Słowo wstępne*, „Głos Ziemiański” (dalej: GZ), nr 1 z 5 I 1920, s. 1; zob.: M. Przeniosło, *Problematyka chłopska w „Ziemianinie” i „Głosie Ziemiańskim” (1917–1920)*, [w:] *Wieś a dwór na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. W. Caban, M. B. Markowski, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1999, s. 285.

redakcji. W każdym jednak razie prasa konserwatywna i narodowodemokratyczna życzliwie odnotowała pojawienie się nowego wydawnictwa. „Dziennik Powszechny” i „Gazeta Warszawska” zamieściły omówienie pierwszego numeru „Głosu”. Przedstawiono główne działy, w tym kronikę sejmową – „Gazeta Warszawska” twierdziła, że ma ono wartość dla udokumentowania historii Sejmu Ustawodawczego. „W ogóle – pisała „Gazeta” – całość wydawnictwa „Głosu Ziemiańskiego”, o ile sądzić z numeru pierwszego, zapowiada się bardzo ciekawie i pozwala przypuszczać, iż zajmie ono wśród organów prasy polskiej jedno z miejsc naczelnych, jako wyraz opinii jednej z najważniejszych warstw naszego społeczeństwa”.<sup>13</sup> Podobnie życzliwie reagowano na dalsze inicjatywy wydawnicze Związku.<sup>14</sup>

#### „PRZEGLĄD ZIEMIAŃSKI”

Od początku lipca zamiast „Głosu” wydawano „Przegląd Ziemiański” – pierwszy numer ukazał się z datą 10 lipca 1920 roku. Nie chodziło jedynie o zmianę tytułu. Ze względów oszczędnościowych postanowiono wydawać pismo mniejsze i skromniejsze – czysto informacyjne, niezawierające artykułów. ZG ZZ nie mógł już ponosić wysokich kosztów wydawania „Głosu”. Nie chciał obciążać członków prenumeratą, a czuł się zobowiązany w zamian za otrzymywane od nich świadczenia zapewnić im niezbędne informacje. „Przegląd”, redagowany przez fachowca (Jarkowskiego), miał lepiej niż dotychczasowe pismo realizować funkcję informacyjną.

Niektórzy działacze Związku sprzeciwiali się likwidacji działu artykułów, obawiając się, że w efekcie tej decyzji ZZ straci możliwość kształtowania ideologii ziemiańskiej, co pozbawi go „podkładu ideowego”, ograniczając zakres jego zainteresowań do pracy zawodowej.<sup>15</sup> Ostatecznie „Przegląd” zamieszczał jednak artykuły, na ogół przedrukowywane z innych pism. Na czele numeru zamieszczano zwykle kilka tekstów (oficjalne oświadczenie ZZ czy RNOZ, przedruk artykułu któregoś z działaczy ziemiańskich, odredakcyjny materiał informacyjny) na temat najistotniejszej aktualnie kwestii dotyczącej ziemiaństwa: wprowadzenie wolnego handlu, reforma rolna, podatki. W dalszej części numeru umieszczano kilka

<sup>13</sup> *Głos ziemiański*, GW nr 15 z 15 I 1920, s. 7. Bardzo podobną opinię sformułował „Dziennik Powszechny”, co pozwala sądzić, że oba teksty oparto na materiale nadesłanym przez Związek, zob.: „Głos Ziemiański”, „Dziennik Powszechny”, nr 18 z 18 I 1920, s. 3. Zamieszczono też omówienie kolejnego numeru, „Głos Ziemiański”, GW, nr 24 z 24 I 1920, s. 8.

<sup>14</sup> *Ze Związku Ziemiaków*, GW, nr 141 z 26 V 1921, s. 7.

<sup>15</sup> GZ nr 16 z 5 VI 1920, s. 340; *Nowe wydawnictwo Związku Ziemiaków w Warszawie*, *ibid.*, nr 17 z 15 VI 1920, s. 372. J. Janota Bzowski przekonywał, że ZZ musi nadal kształtować ideologię ziemiańską. Kiedyś być może będzie miał swój własny dziennik. Na razie ziemianie muszą korzystać z łamów innych organów prasowych; J. J. Bzowski, *Słowo pożegnania*, *ibid.*, nr 18 z 25 VI 1920, s. 381–382.

z pojawiających się na przemian, ale niewystępujących we wszystkich numerach, rubryk: „Na dobie”, „Życie społeczne”, „Odpowiedzi redakcji”, „Sprawy podatkowe”, „Z żalobnej karty”, „Z forum sejmowego”, „Różne wiadomości”, „Handel, przemysł i finanse”, „Prasa”, „Nowe wydawnictwa”, „Z ostatniej chwili”, „Sprostowania”, „Reklamy. Ogłoszenia”. Najczęściej powtarzały się rubryki: „Na dobie”, „Życie społeczne”, „Handel, przemysł i finanse”, „Różne wiadomości” i oczywiście „Ogłoszenia”.

„Przegląd” miał początkowo format 30 na 43,5 cm, a więc gazetowy, większy niż „Głos”. Od 20 numeru z 1 lipca format uległ zmniejszeniu do 23×31 cm. Drukowano pismo najpierw w układzie czteroszpaltowym, a po zmianie formatu – trzyszpaltowym. Objętość początkowo 4–6 kolumn uległa później zwiększeniu: poszczególne numery miały od 6 do 16 kolumn. Objętość poszczególnych numerów była różna, zależnie od zawartości materiałów, których publikację uznano za pilną.<sup>16</sup>

Pismo zawierało znacznie więcej reklam niż „Głos”. Umieszczano je głównie na ostatnich stronach, ale też czasem wewnątrz numeru. Duża ich część nadal była zamieszczana przez instytucje ziemiańskie, w tym sam ZZ. Publikowano jednak również ogłoszenia osób prywatnych i firm związanych z rolnictwem. Drukowano też ogłoszenia dóbr konsumpcyjnych, np. ubrań i tkanin z firmy Bogusława Hersego.<sup>17</sup> Ogłoszenia, podobnie jak w „Głosie Ziemiańskim”, przeważnie były wyłącznie werbalne, krótkie, czysto informacyjne. Środkiem przyciągającym uwagę czytelnika i zwiększającym komunikatywność anonsów było przede wszystkim zróżnicowane liternictwo.

„Przegląd” wychodził co dziesięć dni, a więc trzy razy na miesiąc (10, 20 i 30 każdego miesiąca). Z początkiem lipca 1921 roku przekształcony został w tygodnik – pierwszy numer tygodniowy wyszedł z datą 9 lipca.<sup>18</sup> Nakład wynoszący w 1920 roku 3750 egz., wzrósł w 1921 roku do 4250 egz., a w 1922 roku do 4750.<sup>19</sup> Pismo służyło głównie komunikowaniu wewnątrz ZZ, stąd członkowie ZZ otrzymywali je bezpłatnie.<sup>20</sup> Bezpłatność ta była o tyle względna, że przecież „Przegląd” finansowano ze składek członkowskich. W roku 1921/1922 koszty wydawania „Przeglądu” pochłonęły ponad 1/3 wydatków ZZ (12 mln mk z 35 mln) – głównie na papier i druk (8 mln) oraz wynagrodzenie pracowników

<sup>16</sup> *Związek Ziemian. Sprawozdanie z działalności w latach 1920/21*, Warszawa 1921, s. 30; *Sprawozdanie z działalności Związku Ziemian oraz Spółdzielni Związku Ziemian w Warszawie w 1921/22 r.*, PZ nr 45 z 11 XI 1922, s. 16.

<sup>17</sup> PZ nr 16 z 1 VI 1921, s. 14.

<sup>18</sup> „Przegląd Ziemiański”, „Gazeta Rolnicza” nr 27–28 z 15 VII 1921, s. 580; J., *W Związku Ziemian...*, PZ nr 17–18 z 20 VI 1921, s. 5.

<sup>19</sup> *Sprawozdanie...*, PZ nr 45 z 11 XI 1922, s. 16; *Związek Ziemian. Sprawozdanie... 1919/20*, s. 20.

<sup>20</sup> *Nowe wydawnictwo Związku Ziemian w Warszawie*, GZ nr 17 z 1920, s. 372; *Organizacje ziemiańskie na ziemiach polskich*, Warszawa 1929, s. 33–34.

(3,5 mln). Pismo przyniosło natomiast jedynie 1,7 mln mk zysku (z ogłoszeń i prenumeraty).<sup>21</sup>

W „Przeglądzie” zamieszczano artykuły dotyczące rolnictwa, w tym przedruki, tłumaczenia, materiały nadesłane (np. uchwały organizacji rolnych). Publikowano też okólniki ZZ, ale te mało istotne. Ważne informacje podawano w okólnikach nieprzeznaczonych do publikacji, rozsyłanych poufnie do Oddziałów. W efekcie pismo jest stosunkowo mało interesującym źródłem dla badacza dziejów Związku Ziemiaków, a można też mniemać, że było mało przydatne członkom tej organizacji. Uważane też było przez niektórych za zbyt słabo broniące interesów większej własności.<sup>22</sup>

Od 1 września 1920 roku, jako dodatek do „Przeglądu” wychodził nieregularnie „Biuletyn Spraw Ziemiańskich”, podający wiadomości z działalności ZZ i pozostałych organizacji wchodzących w skład RNOZ. Po raz pierwszy dołączono go do numeru 5–6 „Przeglądu” z 30 sierpnia. „Biuletyn Spraw Ziemiańskich” miał osobną, w stosunku do „Przeglądu” numerację i paginację, a także datowanie. Nie zachowywano przy tym konsekwencji w ustalaniu datowania obu tytułów. Niekiedy „Biuletyn” nosił tę samą datę, co „Przegląd” do którego był dołączony, w niektórych przypadkach daty się jednak różniły. Nie zachowano też konsekwencji w sposobie łączenia obu tytułów. Niektóre numery „Biuletynu” stanowiły wkładki do „Przeglądu”, drukowane na oddzielnych kartach. Inne były jednak drukowane na stronach „Przeglądu”, tworząc rodzaj rubryki – „Biuletyn” nr 7 zaczynał się wręcz w połowie siódmej strony „Przeglądu” nr 13 z 30 listopada. W tych przypadkach nie można było odłączyć „Biuletynu” od „Przeglądu” bez rozrywania grzbietu. Trudno więc traktować „Biuletyn” jako oddzielny tytuł. Zwłaszcza, gdy – jak na przykład w numerze drugim – na drugiej stronie „Biuletynu” umieszczono numer „Przeglądu”, do którego BSZ był dołączony.

Zróżnicowana była objętość poszczególnych numerów „Biuletynu”. Dwa pierwsze numery to kartka (w formacie „Przeglądu”; numer trzeci, a właściwie podwójny numer 3–4 z 20 października obejmował już 4 kolumny (przy czym materiały redakcyjne zajmowały trzy kolumny, a na czwartej znajdowała się reklama 4% Państwowej Pożyczki Premiowej (tzw. Milionówki)) i wezwanie do ziemian, by ją kupowali, a także by kupowali – w Banku Związków Ziemiaków – Pożyczkę Odrodzenia.

Od 1 września do 31 grudnia 1920 ukazało się 10 numerów „BSZ” (a właściwie 5 pojedynczych i 3 podwójne – dwukrotnie powtórzył się przy tym numer 7, raz jako samodzielny numer, a później w nagłówku numeru podwójnego). W kolejnym roku wyszło 7 numerów (5 pojedynczych i jeden podwójny). Podobnie jak wydawany wcześniej „Biuletyn” przesyłany był prasie

<sup>21</sup> *Sprawozdanie rachunkowe Związku Ziemiaków za 1921/22 r.*, PZ, dodatek do nr 45 z 11 XI 1922, b.p.

<sup>22</sup> APKr, Akta Jana Götza-Okocimskiego, sg. 75, List W. Niemojowskiego do barona Jana Götza-Okocimskiego, 23 II 1922, k. 627.



– po tytule zamieszczano dopisek „Dodatek do «Przeglądu Ziemiańskiego»”, a dalej: „Materiał informacyjny dla prasy”<sup>23</sup>

W 1923 roku RN ZZ postanowiła przerwać wydawanie „Przeglądu Ziemiańskiego”, uznając, że zbyt obciąża on budżet Związku. Postanowiono zrezygnować z utrzymywania odrębnego organu prasowego. Na mocy porozumienia z CTR, od 1 stycznia 1924 roku organem Związku, a co za tym idzie także RNOZ, stała się „Gazeta Rolnicza”. Rezygnacja z wydawania własnego pisma pociągnęła za sobą redukcję, a następnie likwidację Wydziału Prasowego Związku Ziemiańskich.

#### ZAKOŃCZENIE

Kilkuletnie dzieje wydawnictw prasowych Związku Ziemiańskich w Warszawie dowodzą, że przywódcy organizacji w pełni doceniali znaczenie mediów. Starali się dostosować akcję prasową do bieżących potrzeb, musieli też jednak przede wszystkim uwzględniać możliwości finansowe ZZ. Szczupłość środków zmusiła ich do rezygnacji z wydawania własnych pism. Od 1924 r. Związek musiał zdać się na współpracę z „Gazetą Rolniczą” i organami prasowymi partii prawicowych, w tym zwłaszcza z konserwatywnym „Dniem Polskim”.

#### SUMMARY

The paper discusses press publications of the Landowners' Union in Warsaw appearing in 1917–1923: “Ziemiańskie” (Landowner), “Głos Ziemiański” (Landowner's voice), and “Przegląd Ziemiański” (Landowner's review). The author describes the functions fulfilled by the Union's periodicals and analyzes their basic characteristics, such as frequency of appearing, graphic design and thematic scope of the texts published. The author proves that the leaders of the Landowners' Union appreciated the importance of the press action for the Union's undertakings aimed at protection of the landowners' interests. Financial difficulties that the Union was faced with, forced its members to resign from publishing of the Landowners' press organ.

<sup>23</sup> „Biuletyn Spraw Ziemiańskich”, nr 5–6 z 20 V 1921, s. 1.